

О.О. Роменський

ПРОБЛЕМА РУЙНУВАННЯ ХЕРСОНА НАПРИКІНЦІ X — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XI ст.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ТА ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ

Проаналізовано свідчення археологічних і писемних джерел щодо причин і хронології катастрофи у візантійському Херсоні наприкінці X — у першій половині XI ст. та можливого зв'язку з нею Корсунського походу князя Володимира Святославича.

Ключові слова: Херсон, князь Володимир Святославич, Корсунський похід, руйнування, землетрус.

Історія та археологія візантійського Херсона давно стала об'єктом пильної уваги дослідників. Різні аспекти життя міста та його околиць розглянуті в узагальнювальних працях А.Л. Якобсона, А.І. Романчук, Н.М. Богданової, С.Б. Сорочана, А.В. Сазанова (Якобсон 1950; 1959; Богданова 1991; Сорочан 2005; Сазанов 2013; Хапаев 2014). Проте багато проблем залишаються дискусійними, часто породжуючи кардинально протилежні інтерпретації. До таких, безперечно, належить і питання про руйнування Херсона наприкінці X — у першій половині XI ст. Науковці не дійшли згоди у визначенні причин катастрофи, що сталася, та її хронології. Появу шарів руйнації пов'язують з антропогенним чинником: діями війська київського князя Володимира під час облоги й захоплення міста (Якобсон 1950, с. 14; 1959, с. 65; Талис 1958, с. 114; Завадская 2010; Сазанов 2013, с. 306—410) або з природним катаклізмом — землетрусом (Романчук 1989, с. 188; 2000, с. 82; Антонова, Никонов 2009, с. 31—42; Хапаев 2008; 2010; 2011; 2012; 2014, с. 286—292). Здебільшого інтерпретація археологічного матеріалу та повідомлень писемних джерел залежить від того, прихильником якої з концепцій виступає автор. Незважаючи на розробку цієї проблематики в дисертації В.В. Хапаєва та наступних дослідженнях, гострота дискусії між прихильниками і противниками «сейсмічної гіпотези» все ще не вщухає (Хапаев 2010а; 2014, с. 242—292; Завадская 2010; Сазанов 2013, с. 306—308). Видається необхідним узагальнити дані про причини руй-

нування Херсона та зв'язок Корсунського походу князя Володимира з цією подією. Зупинимось на основних аргументах сторін і суті розбіжностей між ними.

Розкопки північних кварталів Херсонського городища, які провадив Г.Д. Белов у 1935—1940 рр., призвели до виявлення слідів пожежі та руйнації, датованих на підставі нумізматичного матеріалу межею X—XI ст. (Белов 1938, с. 124, 130—132; Белов, Стржелецкий 1953, с. 10; Белов, Якобсон 1953, с. 156). А.Л. Якобсон перший припустив, що спустошення міста пов'язане з наслідками походу князя Володимира (Якобсон 1950, с. 12—15; 1959, с. 65), коли, за словами Тверського літопису, «Корсунь разорен бысть от Руси» (Тверская летопись 1863, с. 108). Це не зовсім зрозуміле свідчення в пізньому літописному зводі XVI ст. є єдиним прямим підтвердженням розорення міста в писемних джерелах. Відсутність відомостей, звичайно, не може свідчити ні за, ні проти будь-якої з версій. Руйнування захопленого міста під час воєнних дій, його пограбування переможцями були звичними реаліями середньовічного життя, тож не привертати уваги авторів літописів і хронік. Сучасників могли вразити лише надзвичайні масштаби лих і звірств, виняткова жорстокість загарбників, на опис якої в разі з русами не скупляться візантійські автори IX—XI ст. Зазвичай подібні навали пов'язувалися в релігійній свідомості ромеїв з прийдешнім кінцем світу та Другим Пришествям. Як відомо, есхатологічні та апокаліптичні настрої були дуже потужні у візантійському суспільстві кінця X ст., поживаючись під впливом внутрішньополітичних конфліктів і зовнішніх не-

© О.О. РОМЕНСЬКИЙ, 2015

вдач перших років самостійного правління Василя II (Poppe 1976, p. 213—218; Поппэ 1978, с. 51—52; Magdalino 2003). Візантійські автори зафіксували свідчення про жорстокість і звірства русів під час їхніх нападів на Сугдею, Амастриду, Константинополь (Веселовский 1889, с. 64—65; Васильевский 1915, с. 95—96; 1915а, с. 64—68; Кузенков 2003, с. 27, 36, 46—47, 56—58; Житие Стефана Сурожского 2009, с. 15—33; див. також: Филипчук 2012), але про події на далекій північній околиці імперії вони цілком очікувано промовчали. Давньоруські пам'ятки також не свідчать про руйнування Корсуня; навпаки, відомий факт будівництва церкви Св. Іоанна Предтечі або Св. Василя наверненим до християнства Володимиром у місті (Ипатьевская летопись 1908, стб. 101; Милютенко 2008, с. 448, 457, 463). Князь і його наречена, порфірородна Анна, жили в «палатах» (триклінії та емволі) у центрі міської агорі Херсона, вінчалися в одному з храмів (Сорочан 2009, с. 184—187); після завершення переговорів з василевсами, хрещення та шлюбу Володимира Херсон був повернутий до складу Візантії, що виключає необхідність і можливість його тотального руйнування. Та все ж можна припустити, що схильність давньоруських літописців та агіографів до ідеалізації образу Володимира-християнина (та очорнення дій князя стосовно язичництва) не залишила місця для даних про його непорядні вчинки в Херсоні (Петрухин 2000). Мотивація походу з метою утвердження віри та «здобуття вчителя» в Житіях Володимира також виключала можливість збереження подібних відомостей. Лише «Житіє особливого складу» має легендарний, але, поза сумнівом, правдоподібний сюжет розправи над сім'єю «корсунського князя» і згвалтування його доньки після відмови у сватанні (Шахматов 1906, с. 46; Милютенко 2008, с. 474). Отже, для вирішення питання першорядну важливість мають дані археологічних досліджень, до інтерпретації яких і звернемося.

Є три основні точки зору про причини руйнувань у Херсоні: руйнування в Північному та Західному кварталах як наслідки дій війська русів наприкінці X ст. (Якобсон 1950, с. 6, 14—15; 1959, с. 65; Анохин 1977, с. 121; Соколова 1983, с. 52; Завадская 2010, с. 480; Науменко 2013, с. 189—190; Сазанов 2013, с. 369); руйнування внаслідок землетрусу (Романчук 2000, с. 135—139; 2007, с. 406—409; Сорочан 2005, с. 751—754; Антонова, Никонов 2009; Хапаєв 2008; 2010; 2010а; 2011; 2014, с. 395—398); від-

сутність масштабних руйнувань і «загальної пожежі», сліди локальних пожеж, не пов'язаних з облогою Корсуня князем Володимиром (Беляев 1990, с. 159—161). Версію С.О. Беляєва можна не брати до уваги через майже повсюдне виявлення руйнувань і шару пожежі в різних районах міста, переважно на півночі та заході, але не тільки. Більше суперечностей у датуванні подій: якщо прихильники традиційної концепції про наслідки військового конфлікту пов'язують руйнування з Корсунським походом, датуючи його 988 або 989 рр., то за «сейсмічною гіпотезою» запропоновано різні варіанти: кінець XI—XII ст. або середина XI ст. (Романчук 1989, с. 187—188; 2000, с. 135—139); друга чверть XI ст. (Сорочан 2005, с. 751); початок XI ст. (Бернацки, Кленіна 2007, с. 43); 40-і рр. XI ст. (Антонова, Никонов 2009); між 988—1015 рр. (Хапаєв 2010б, с. 13).

Вирішальними в дискусії є два аспекти: питання про характер руйнувань (чи могли вони бути викликані сейсмічними причинами) і датування їх, для якого принципову важливість мають масова кераміка та монетні скарби (відомо 11 таких комплексів, інтерпретація яких викликала суперечки вчених: Сазанов 2013, с. 360—361). Монетні комплекси Північного району Херсонського городища детально проаналізовані А.В. Сазановим, який дійшов висновку, що всі вони вийшли з обігу між 976—1015 рр. За твердженням дослідника, там, де шар руйнувань чітко відокремлений від сміттевої засипки, в ньому немає монет, випущених пізніше часу правління Никифора Фоки (963—969 рр.), Іоанна Цимісія (969—976 рр.) і Василя II чеканки 976—989 рр. Монети пізнішого часу становлять домішку зверху; маркують шар засипки монети типу $\kappa B\omega$, які В.А. Анохін відносить до 1016—1025 рр. (Анохин 1977, с. 123). Не менше дев'яти монетних комплексів виявлено в зруйнованих будівлях. Відсутність у них монет типу $\kappa B\omega$ і $\rho\omega$ уможливорює датувати їх часом до 1016 р. Найімовірнішою причиною появи скарбів може бути похід князя Володимира, тож логічно припустити, що саме він і призвів до руйнування будівель (Сазанов 2013, с. 358—360).

Іншу інтерпретацію монетних скарбів запропонував В.В. Хапаєв, відповідно до якої вони були моментальним зрізом грошового обігу, повсякденними торговими сумами та не були власне скарбами в повному значенні терміну. Головний аргумент дослідника — мала купівельна спроможність цих скарбів, що, на його думку, може свідчити про природну катастрофу як причину їх появи (все найцінніше жителі

встигли забрати з собою: Хапаєв 2010а, с. 115—117; 2014, с. 143—145). Концепцію В.В. Хапаєва розкритикував А.В. Сазанов, який наголосив, що вона суперечить основам нумізматики. Всі 11 комплексів з погляду нумізматики є скарбами, а не чимось іншим, незалежно від кількості монет і місця їх виявлення (Сазанов 2013, с. 362—364). Тож вірогіднішим слід визнати зв'язок монетних скарбів з облогою Херсона Володимиром наприкінці X ст.

Дискусія про причини руйнувань у Херсоні розпочалася зі статті А.І. Романчук, яка передувала монетні комплекси часом не раніше кінця XI ст. (Романчук 1989, с. 183—185). Однак дослідниця не завжди відрізняла монети з шару засипки від комплексів, знайдених у шарі руйнувань, що й привело її до висновку про пізніший час катастрофи (Сазанов 2013, с. 369). До розвитку «сейсмічної гіпотези» наштотувала й книжка Л.В. Фірсова, який висловив припущення про періодичність сейсмічних катастроф у Криму з магнітудою в 7—8 балів, що повторювалися раз у 100—150 років. Проте, як зазначав сам автор, у джерелах немає відомостей про п'ять «великих сейсмічних катастроф», що повинні були статися близько 600 р., в середині VIII ст., близько 900 р., у середині XI ст. і близько 1200 р. (Фирсов 1976, с. 160—161). Гіпотеза Л.В. Фірсова, як уже зазначалося дослідниками, ґрунтується на довільних припущеннях і помилковій інтерпретації джерел, а деякі з відзначених фактів, як-от землетрус 1341 р., є історіографічною вигадкою (Завадская 2010, с. 457; Хапаєв 2010б, с. 8). Водночас Л.В. Фірсов був прихильником погляду про руйнування міста князем Володимиром, навівши лише загальні логічні міркування: «По праву переможця та цілком у дусі того часу, князь не міг не віддати захоплене місто на розграбування в руки дружини хоча б на три дні» (Фирсов 1976, с. 156).

Не менш важливим є питання про характер відзначених руйнувань. Сейсмолог А.А. Ніконов разом з І.А. Антоною радикалізував концепцію природної катастрофи та перший запропонував використовувати в дослідженнях «сейсмоісторичний підхід» (Антонова, Ніконов 2009, с. 15—16). Науковець відносить землетрус у Криму до 1041 р., ґрунтуючись на даних «Синописа» Іоанна Скілиці та інформації компільатора Георгія Кедріна, який скопіював твір Скілиці (Ioannis Scylitzae 1973, р. 414; Антонова, Ніконов 2009, с. 31—32). Відзначимо, що ні перший, ні другий хроніст не писали про те, що землетрус 10 червня 1041 р. стався саме

в Криму, тож логічніше й обґрунтованіше відносити його до Константинополя або до інших територій Візантійської імперії (Завадская 2010, с. 468; Хапаєв 2011, с. 276—278; Сазанов 2013, с. 383—384). Викликає значні сумніви й археологічна аргументація А.А. Ніконова: виявлені ним «сліди землетрусу» на куртині XIX і в Цитаделі, в районі Базиліки 1935 р. і захисних стін на південно-східній ділянці, а також у кварталі LXXII (Завадская 2010, с. 469—472; Хапаєв 2011, с. 279—282; Сазанов 2013, с. 386—409). Вивчаючи результати розкопок Базиліки 1935 р. за фотографіями Г.Д. Белова, дослідник розраховував напрямок сейсмічного удару, не беручи до уваги багаторазове переміщення колон і капітелей базиліки, а також використання будівельних залишків ранньовізантійської базиліки II-35 р. при спорудженні пізньої базиліки III-35 р. (Завадская 2010, с. 470—471; Хапаєв 2011, с. 285; Сазанов 2013, с. 392—393). Не більше ніж курйозом слід вважати датування XI ст. карантинних поховань XIX ст. на території Цитаделі (Антонова, Ніконов 2009, с. 34). Загалом гіпотеза А.А. Ніконова неодноразово детально розглядалася та критикувалася дослідниками, які дійшли думки про її повну неспроможність, з чим слід погодитися (Завадская 2010, с. 468—475; Хапаєв 2011, с. 291; Сазанов 2013, с. 408—409).

Докладне дослідження причин, хронології та обставин руйнування Херсона здійснив В.В. Хапаєв. На його думку, руйнування міста було масштабним і всеосяжним, значна частина храмів і житлових будівель загинули в пожежі, вціліли тільки храми та будівлі, зведені на скельній основі, із застосуванням антисейсмічної кладки *opus mixtum* (Хапаєв 2010а, с. 191). В.В. Хапаєв не сумнівається, що причиною катастрофи став землетрус, гіпотетично оцінений у 8 балів за шкалою MSK, з епіцентром південніше Ялти (Хапаєв 2010а, с. 192—193). Для датування вчений використовує дані писемних джерел, сфрагістики та речових комплексів (монет і кераміки).

Залучаючи давньоруські джерела, В.В. Хапаєв стверджує, що руйнування міста відбулося після Корсунського походу (988 р.) і до смерті князя Володимира (1015 р.) (Хапаєв 2014, с. 396). Основою для першої дати стала констатація відсутності відомостей у джерелах про руйнування міста військом русів. Зв'язок між катастрофою в Херсоні та смертю Володимира, на наш погляд, малоімовірний. В.В. Хапаєв спирається на припущення С.О. Беляєва про тотожність «церкви на горі», зведеної Во-

лодимиром, і «базиліки на пагорбі» (базиліки А), побудованої поспіхом на руїнах ранішого храму безпосередньо після катастрофи (Беляев 1994). Проте висновок С.О. Беляєва потребує додаткового обґрунтування, крім того, малоймовірно, щоб київський князь будував у Херсоні церкву вже після свого повернення із походу. Аналіз літописних відомостей не залишає сумнівів у тому, що спорудження храму на місці насипаної «приспи» (навіть якщо вважати цей храм базилікою А комплексу «базиліки на пагорбі», в чому є сумніви) було здійснене до від'їзду подружжя до Києва (Лаврентьевская летопись 1926, стб. 116).

Додатковим аргументом для датування землетрусу часом до 1016 р. дослідник вважає виявлений у шарі руйнування молівдовул стратига Херсона Георгія Цули (Хапаев 2010а, с. 192; 2014, с. 396). Тут він дотримується усталеного погляду, що ототожнює стратига Херсона зі згаданим в «Синописі» Скілиці «архонтом Хозарії», задля впокорення якого в 1016 р. рушила флотилія Варди Монга разом з найманцями — росами Сфенга (Ioannis Scylitzae 1973, р. 354). Останні роботи спеціалістів дозволяють засумніватися в тому, що ця подія мала місце в Херсоні. Скоріш за все, «Хозарія» Скілиці розміщувалася на Північному Кавказі, в околицях колишнього азійського Боспору (Могаричев 2012; 2013; Могаричев, Сазанов 2012). Таким чином, і ця теза В.В. Хапаєва також сумнівна.

За нумізматичним матеріалом вчений датує катастрофу часом правління Василя II і Костантина VIII (у шарі руйнування виявлені монети типу *κΒω* і «Василій-деспот»), а за керамічним матеріалом — першим десятиліттям XI ст., оскільки трапляються зразки столового білоглиняного посуду GWW II типу 4 рубежу X—XI ст., але відсутні амфори класу 43, за класифікацією Романчук—Сазанова—Седікової (Хапаев 2010а, с. 192; 2014, с. 397). А.В. Сазанов відзначив, що він не оперує вихідною звітною документацією про розкопки та не аналізує докладно археологічні комплекси (Сазанов 2013, с. 374—375). Зокрема, викликають сумніви висновки В.В. Хапаєва про причини руйнування храмів, побудованих на нестійких пухких ґрунтах, і збереження тих, фундаментом яких є скеля. Фундаменти храмів у будь-якому разі мали тверду основу та зводилися із заходами, що забезпечували додатковий запас міцності (Завадская 2010, с. 477—478). Недостатньо обґрунтоване і твердження, що пожежа в

будівлях була наслідком, а не причиною їх руйнації (Сазанов 2013, с. 378).

Таким чином, нині проблема причин і хронології руйнувань у Херсоні все ще відкрита. Сейсмічну гіпотезу не можна визнати повністю доведеною, оскільки вона не має достатньої опори ні в писемних джерелах, ні в археологічних даних. У той же час, якщо руйнування в західних і північних кварталах (в районі Західної базиліки, тетраконха 47 біля Західних воріт, базилік 1932 і 1935 рр., Північної базиліки) логічно пов'язати з походом русів і воєнними діями, то інші об'єкти в Портовому районі та в глибинні міста, постраждали від руйнувань, були важкодоступні для загарбників (Сорочан, Роменский 2013, с. 329).

Досить імовірно, що об'єкти на заході та півночі міста постраждали саме внаслідок воєнних дій русів. Ключовим аргументом є монетні комплекси, вивчення яких уможливило віднести їх до часу правління Василя II і, точніше, до кінця X ст. (монети типу «Василій-деспот»; Сазанов 2013, с. 358). Частина будівель могла бути пограбована та спалена і після захоплення Херсона. Відсутність даних у писемних джерелах не може свідчити на користь того, що доля Корсуня була винятком у практиці воєн раннього середньовіччя. Навіть за бажання зберегти місто князю було б важко повністю забезпечити населення від погромів і звірств своєї дружини, адже за звичаєм задовольнити її частиною здобичі він був зобов'язаний. Водночас очевидно, що тотального руйнування міста не сталося, таке завдання й не ставилося переможцями. Незабаром після оформлення візантійсько-руської угоди Херсон був повернутий Візантії київським князем, за поясненням літописця, як «*віно за жону*» (Ипатьевская летопись 1908, стб. 101; Лаврентьевская летопись 1926, стб. 116). Імовірно, його збереження у складі імперії передбачалося досягнутою угодою з василевсами ромейв. Не можна перебільшувати вплив воєнних дій на подальший розвиток Херсона, його економіки та пов'язувати з кінцем X ст. початок його занепаду (див.: Якобсон 1950, с. 6; 1959, с. 65—66). Захоплення міста в 988 р. не стало фатальною віхою в історії Південно-Західної Таврики, Херсон і надалі не раз ставав предметом конфлікту Ромейської імперії з Руссю, що є промовистим фактом (Азбелев 2007).

Відомості джерел не дозволяють припускати тривалої присутності русів у Південно-Західній Тавриці. Гіпотеза про тимчасове приєднання Корсуня до Русі (Милютенко 2008, с. 302—304)

прямо суперечить усім наявним даним. Немає сумнівів у тому, що місто знову стало частиною Романії відразу ж після відходу війська «архонта росів». Важливішим результатом походу стали політичні домовленості сторін, що призвели до оформлення військового союзу двох держав та утвердження християнства в Східній Європі (Поппе 1990). Військовий тиск Володимира посилив і без того безвихідне становище василевсів Василя II та Константина VIII, зробив-

Азбелев С.Н. Походы русских князей на Херсонес в былинной интерпретации // Средневековая Русь. — 2007. — 7. — С. 56—70.

Анохин В.А. Монетное дело Херсонеса. — К., 1977.

Антонова И.А., Никонов А.А. Следы разрушительных землетрясений в Херсонесе и окрестностях в римское время и в раннем средневековье // Очерки по истории христианского Херсонеса. — СПб., 2009. — С. 14—51.

Белов Г.Д. Отчет о раскопках Херсонеса за 1935—1936 гг. — Симферополь, 1938.

Белов Г.Д., Стржелецкий С.Ф. Кварталы XV—XVI (раскопки 1937 г.) // МИА. — 1953. — 34. — С. 32—108.

Белов Г.Д., Якобсон А.Л. Квартал XVII. (Раскопки 1940 г.) // МИА. — 1953. — 34. — С. 109—159.

Беляев С.А. Поход князя Владимира на Корсунь (его последствия для Херсонеса) // ВВ. — 1990. — Т. 51. — С. 153—164.

Беляев С.А. «Базилика на холме» в Херсонесе и «церковь на горе» в Корсуні, построенная князем Владимиром // Byzantinogussica. — 1994. — № 1. — С. 7—46.

Бернацки А.Б., Кленина Е.Ю. Сакральная архитектура византийского Херсона (по результатам раскопок и аэроснимков) // Хсб. — 2007. — 15. — С. 37—58.

Богданова Н.М. Херсон в X—XV вв. Проблемы истории византийского города // Причерноморье в средние века. — М., 1991. — С. 8—172.

Васильевский В.Г. Житие (подробное) Св. Стефана Сурожского // Труды В.Г. Васильевского. — СПб., 1915. — Т. 3. — С. 77—98.

Васильевский В.Г. Житие Св. Георгия Амастридского // Там же, 1915 а. — Т. 3. — С. 1—71.

Веселовский А.Н. Разыскания в области русского духовного стиха. — СПб., 1889. — Вып. 5.

Житие Стефана Сурожского в контексте истории Крыма иконоборческого времени. — Симферополь, 2009.

Завадская И.А. Катастрофа в Херсоне в конце X—XI вв.: критика гипотезы о землетрясении // МАИЭТ. — 2010. — 16. — С. 456—487.

Ипатьевская летопись // ПСРЛ. — СПб., 1908. — Т. 2.

Кузенков П.В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках // Древнейшие государства Восточной Европы: 2000 г. — М., 2003. — С. 3—172.

Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. — Л., 1926. — Т. 1. — Вып. 1.

Милотенко Н.И. Святой равноапостольный князь Владимир и крещение Руси. Древнейшие письменные источники. — СПб., 2008.

Могаричев Ю.М. К вопросу о «Крымской Хазарии» в X—XI вв. // Восточная Европа в древности и средневековье. Миграции, расселение, войны как факторы политогенеза. XXIV чтения памяти В.Т. Пашуто. — М., 2012. — С. 188—192.

Могаричев Ю.М. О «Крымской Хазарии» в XI—XII вв. // Княжа доба. Історія і культура. — 2013. — Т. 7. — С. 45—59.

Могаричев Ю.М., Сазанов А.В. Крымская Хазария X—XI вв. Хазарский анклав в Крыму или историографический миф? (исторический контекст) // Хазарский альманах. — 2012. — 10. — С. 122—143.

Науменко В.Е. Таврика в системе русско-византийских отношений середины X—XI вв. (историко-археологический комментарий) // ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: «империя» и «полис». — Севастополь, 2013. — С. 169—206.

Петрухин В.Я. Владимир Святой и Соломон Премудрый. Грехи и добродетели в древнерусской традиции // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции. — М., 2000. — 5. — С. 72—86.

Поппэ А.В. О причине похода Владимира Святославича на Корсунь 988—989 гг. // Вестник Московского университета. — 1978. — Серия 8: История. — № 2. — С. 45—58.

Поппе А.В. Византийско-русский союзницький трактат 987 р. // УІЖ. — 1990. — № 6. — С. 20—33.

Романчук А.И. «Слой разрушения X в.» в Херсонесе // ВВ. — 1989. — 50. — С. 182—188.

Романчук А.И. Очерки истории и археологии византийского Херсона. — Екатеринбург, 2000.

Романчук А.И. Исследования Херсонеса-Херсона. Раскопки. Гипотезы. Проблемы. — Екатеринбург, 2007.

Сазанов А.В. Херсон и крещение Владимира. — Saarbrücken, 2013.

Соколова И.В. Монеты и печати византийского Херсона. — Л., 1983.

Сорочан С.Б. Византийский Херсон. — Харьков, 2005. — Ч. 1, 2.

Сорочан С.Б. Об архитектурном комплексе большой агоры византийского Херсона // ВВ. — 2009. — 68. — С. 170—193.

- Сорочан С.Б., Роменский А.А. Корсунский поход и Херсон XI в.: к завершению научного проекта // ВВ. — 2013. — 72. — С. 322—332.
- Талис Д.Л. Из истории русско-корсунских политических отношений в IX—X вв. // ВВ. — 1958. — 14. — С. 103—115.
- Тверская летопись // ПСРЛ. — СПб., 1863. — Т. 15.
- Филипчук О.М. Роси у «Житті Георгія Амастридського» // УІЖ. — 2012. — № 2. — С. 173—189.
- Фирсов Л.В. Этюды радиоуглеродной хронологии Херсонеса Таврического. — Новосибирск, 1976.
- Хапаев В.В. Разрушение Херсонеса на рубеже X—XI вв. К изучению причин // БИАС. — 2008. — 3. — С. 143—160.
- Хапаев В.В. Антисейсмические приемы в жилой застройке средневекового Херсона (по данным сравнительного анализа) // Культура народов Причерноморья. — 2010. — 183. — С. 55—60.
- Хапаев В.В. Византийский Херсон во второй половине X — первой половине XI вв.: проблема разрушения города. Дисс. ... канд. истор. наук — Севастополь, 2010а.
- Хапаев В.В. Византийський Херсон у другій половині X — першій половині XI століть: проблема руйнування міста. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Дніпропетровськ, 2010б.
- Хапаев В.В. Гипотеза А.А. Никонова о разрушительном землетрясении 1041 г. в Крыму: к вопросу о достоверности источниковой базы // МАИАСК. — 2011. — 3. — С. 275—303.
- Хапаев В.В. Некрополи средневекового Херсона как источник по истории разрушения города в начале XI в. // МАИАСК. — 2012. — 4. — С. 77—84.
- Хапаев В.В. Византийский Херсон на рубеже тысячелетий (вторая половина X — первая половина XI вв.). — Севастополь, 2014.
- Шахматов А.А. Корсунская легенда о крещении князя Владимира. — СПб., 1906.
- Якобсон А.Л. Средневековый Херсонес (XII—XIV вв.). — М., 1950 (МИА. — 17).
- Якобсон А.Л. Раннесредневековый Херсонес. Очерки истории материальной культуры. — М., 1959 (МИА. — 63).
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum // CFHB. — Berolini, 1973. — Vol. 5.
- Magdalino P. The Year 1000 in Byzantium // Byzantium in the year 1000. — Leiden; Boston, 2003. — P. 233—270.
- Roppe A. The Political Background to the Baptism of Rus: Byzantine-Russian Relations between 986—89 // DOP. — 1976. — 30. — P. 195—244.

Надійшла 03.04.2014

А.А. Роменский

**ПРОБЛЕМА РАЗРУШЕНИЯ ХЕРСОНА В КОНЦЕ X — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XI ВВ.:
ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА И ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ВЫВОДЫ**

К настоящему времени в науке существуют две основные концепции о причинах разрушений в византийском Херсоне — «сейсмическая гипотеза», сторонники которой видят в разрушениях результат действия землетрясения, и точка зрения об образовании слоя пожара в результате Корсунского похода князя Владимира. Хронология катастрофы колеблется в различных исследованиях: 988—1015 гг., 40-е гг. XI в., первая половина XI в., рубеж XI—XII вв. В результате археологических раскопок установлен слой пожара преимущественно в Северном и Западном кварталах города. Для датировки первостепенное значение имеют массовая керамика и монетные клады. Анализ монетных комплексов (монеты типа «Василий-деспот») позволяют относить катастрофу к концу X в. Не существует неопровержимых аргументов, подтверждающих землетрясение в Херсоне в это время. Более обоснованной является версия о разрушениях во время осады и захвата города русами.

A.A. Romenskyi

**PROBLEM OF DEMOLITION OF CHERSON AT THE END OF THE 10th — IN THE MIDDLE
OF THE 11th CENTURY: HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE AND PRELIMINARY CONCLUSIONS**

There are two main concepts on the reasons for demolitions in Byzantine Cherson in the science today: «seismic hypothesis» which supporters regard the devastations as a result of earthquake effect, and the point of view that the conflagration layer appeared after the Korsun campaign of the prince Volodymyr. Chronology of the catastrophe alternates in various studies: the period from 988 to 1015, 1040s, the first half of the 11th century, and the edge of the 11th and the 12th centuries. Owing to the archaeological excavations, the conflagration layer is recorded mainly in the Northern and Western city blocks. Bulk ceramics and coin hoards play the main role for the dating. Analysis of the coin assemblages («Basil-despot» type coins) allows the author to refer the catastrophe to the end of the 10th century. There no indisputable arguments confirming the earthquake in Kherson in this period. More grounded is the version of demolitions during the siege and seizure of the city by the Rus people.